

KALKINMA PROJELERİNDE KÜLTÜR BİLİMİNİN* YERİ

Prof. Dr. Nermin ERDENTUĞ**

Kalkınma planlaması, toplumun daha üstün ve daha iyi yaşama düzeylerine ulaşmasında ulusal çabaların bilimsel teknokratik yaklaşımlarla bütünleştirilmesi ve bu amaç için kesin kararların verilmesini sağlayarak sürekli çalışmaların yapılmasıdır.¹

(Kalkınma süreci sosyal bir oluşum, diğer bir deyişle, sosyo-kültürel bir değişimdir; bu, bireylerin davranışlarındaki rol kalıplarını, kalkınmanın gereklerine uygun bir biçimde yürütmeleri ile mümkündür.) Hızlı kalkınma zorunluğunda olan ve sosyo-kültürel bir değişim içinde bulunan ülkemizde bu husus özellikle önem taşımaktadır.²

Bugün endüstriyel teknolojiler yanı sıra, sosyal teknolojilerden de söz edilmektedir.³ İnsan kaynağından en iyi ve verimli biçimde yararlanılmasını sağlayacak "Sosyal Teknoloji"ler de gelişmektedir; bugün git gide gelişen bir işletme teknolojisi, yönetim teknolojisi, maliye ve vergi teknolojisi olduğu gibi.

Ülkemize gerekli olan endüstriyel teknolojiler kadar, gelişmiş ülkelerden alınacak çeşitli sosyal teknolojilerin de ülkemiz yapısına uygulanması ölçüde gereklidir.⁴ Ancak I. beş yıllık kalkınma planından beri kurulması gerekli görülmüş olan, "Ekonomik ve Sosyal Araştırma Kurumu"nun gerçekleşmemiş olması, söz konusu sosyal

* "Kültürel Antropoloji" karşılığıdır. Etnoloji ile eş anlamlıdır.

** Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sosyal Antropoloji Kürsü Başkanı

1 Ahmet Tuğaç, *Sosyal Bilimler Araştırmalarının ve Bilgi Akımının Örgütlenmesi*, Ankara, 1977, DPT Sosyal Planlama Dairesi Yay.: DPT: 1581-SPD: 295 s. 3

2 a.g.e., s. 5

3 a.g.e., s. 5 den Helmer, Olaf; *Social Technologies*, New York, 1966

4 a.g.e., s. 5

teknolojilerden yararlanma ve bunları geliştirme açısından bir boşluk yaratmıştır.

Ülkemizde sosyal bilimler alanında önemli bir bilim adamı ve araştırma kapasitesi varsa da, bu alandaki araştırmaların örgütlenmemiş olması, verimlilik ve yararlanma olanaklarını sınırlamaktadır.¹

Öte yandan, sosyal bilimcilerin akademik amaçlarla yaptıkları çok değerli araştırmalar bulunmakla beraber, bunlardan kalkınma-sosyo ekonomik gelişme yönünden nasıl yararlanılacağı pek bilinmemektedir. Bunun yanı sıra, Üniversiteler ve kamu kuruluşlarındaki bu tür araştırmaların daha iyi örgütlenmesi gereği de diğer bir gerçektir.²

Sosyo-kültürel faktörler gereği kadar dikkate alınmadığı için, kalkınma açısından yapılan çabalarda başarısızlıklar, aksaklıklar önlenememekte ve uygulamada bir çok sorunlar ortaya çıkmaktadır. Nitekim III. beş yıllık kırsal bölge çalışmalarında başarısızlıklar dile getirilmiş ve nedenleri üzerinde durulmuştur. Kanımızca, bu konuda engeller arasında eğitim teknolojisine ilişkin olan, ülkemiz sosyo-kültürel yapısının bilinmemesi hatırlanmamıştır.³ Bunu Tuğaç, "kırsal kesimin sorun ve ihtiyaçları gereği gibi bilinmemektedir ve alınan önlemler de bu bakımdan gerçekçi olmamakta veya ihtiyaçları karşılamaktan uzaktır" sözcükleri ile desteklemektedir.⁴

Bu yetersizlik ve başarısızlığın temel nedenlerinden biri, sosyal teknolojilerden biri olan "Uygulamalı Antropoloji"den yeterince faydalanılmamasıdır. Gerçekten, son 25-30 yılda kalkınmakta olan bir çok memleketlerde (Latin Amerika, Pakistan, Hindistan vs.) bu konuda bir çok incelemeler yapmış olan Antropolog'ların (Kültürel veya Sosyal Antropologların)⁵ vermiş oldukları bilimsel bilgiler, kalkınma çabası içinde olan bizim ülkemiz için de geçerlidir.

1 a.g.e., s. 9 dan Varış, Fatma, *A report on the of Social Sciences in Turkey*; Social Science Association, Ankara, 1973.

2 a.g.e. s.12

3 Nermin Erdentuğ, "Modernleşme Çabalarında Dikkat Edilmesi Gereken Temel Hususlar" *Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropoloji İncelemeler*, Ankara, A.Ü. Basımevi, 1972, A.Ü. Eğ. Fak. Yay. No: 29, s. 82-84, *passim*.

4 Tuğaç, a.g.e., s.3.

5 Dube, Foster... gibi;

Planlı çalışma ve eylemlerde alıcı toplulukların “Kültür Kalıpları”, yenilik getiren uzmanların değerleri ve güdülenme (motivasyon)’leri, projenin uygulandığı ortamın–toplumun–sosyal dinamikleri anlaşıldıkları ve kullanıldıkları ölçüde, teknolojik gelişme programlarının çok daha pürüzsüz ve daha çok başarılı oldukları görülmüştür.¹

Çoğu program yapımcıları ve alan teknisyenleri planlı kalkınmanın bir “güdümlü kültür değişmesi” olduğu ve bu değişimin toplumsal gerekleri hakkında doğuştan bir duyguya sahip değildiler; getirdikleri yeniliklerin de olası sonuçlarından haberleri yoktur. Burada, kimi program plancılarının ve teknik uzmanların belirli durumlarda ne yapabilecekleri ve ne yapamayacaklarını içgüdüsel olarak bilebildikleri ve bu duyarlılığı kendi alan deneylerinden kazanmış olduklarını hatırlasak da, bunlar istisnai insanlardır.

(Planlı çabalarımızda genellikle, kendi kültürümüzün sağladığı bir üstünlük bencilliği (ethnocentrism) yavaş yavaş meydana çıkar. Planlı değişimde sosyo–kültürel boyut, biraz dildeki gramere benzer; o, her zaman orada ve temeldir. Fakat birinin dikkatine çarpana kadar ortada değildir. Hatta bu görüldüğü zaman bile, sıkı ve çok çamadan sonra kontrol altına alınabilir.² Planlı kültür değişmesinin “grameri”ni öğrenmekte kullanılabilecek teorik görüşler, gerçek veriler büyük ölçüde sosyal bilimdeki, özellikle Antropoloji, Sosyoloji ve Sosyal psikoloji davranış alanındaki araştırmaların sonuçlarıdır.)

Öte yandan, teknik yardım programlarını kolaylaştıran sosyal bilginin toplanması ve kullanılması işi, söz konusu ilgili çeşitli alanlarda eğitilmiş uzmanlar için tam–zaman bir iştir; nasıl ki başarılı bir halk sağlığı çalışması, toplum kalkınması veya tarım işi, eğitilmiş uzmanların tamzaman vazifesidir.

Burada temel veriyi toplamak işi toplum davranış bilimlerinin sorumlularındır ki bunlar teknik uzman ile iş birliği yaparak çalışırlar; bu veri’lerin program uygularken en yararlı biçimde nasıl kullanılabileceğini görürler.

Bir kalkınma–gelişme programında bir davranış bilimcisinin rolü, bir amaca yönelik güdümlü projelerde değişmeyi kolaylaştırmak

1 George M. Foster, *Traditional Cultures: and the impact of technological change*, New York: Harper and Row, 1962, s. 195

2 a.g.e., s. 196.

için kuramsal kavramları, araştırma metodolojilerini ve kendi alanının gerçek verilerini resmen kullanan bir bireyin rolü gibi düşünülebilir. Tarih boyunca, büyük ölçüde uzak görüşlü kişiler, kültürel, sosyolojik ve psikolojik bilgiyi, insan topluluklarının davranışlarında değişmeyi başarmakta kullanmışlardır; örneğin bizde Atatürk gibi. Bunlar, spesifik bilgiyi resmi biçimde kullanmıyorlardı; ancak, kendi amaçlarında başarılı olmak için ne yapmak gerektiğini biliyorlardı. Bu örneklerin bazıları uluslararası gelişme-kalkınma programlarında çalışan kültürel antropologlar için bir çok şeyleri ortaya koyan yazılardır.

Bu konuda en eski ve güzel bir örnek-güdümlü kültür değişmesi için sosyo-kültürel taktiklerden bir örnek-İngiliz halkının dini tarihinde kayıtlıdır.: İrlanda'dan gönderilmiş misyonerler tarafından İngiltere'nin 6. yüzyılın sonunda din değiştirmesi konusunda Papa Büyük Gregoir'dan bir keşişe gelen bir mektup, bu konuda kişinin başarıya ulaşması için kültürel ve psikolojik bilgiyi nasıl kullanacağı hakkında modern bir metindir.¹

Bu konuda en yakın bir örnek Büyük Atatürk'ün çağdaş uluslar düzeyine ulaşması için, Türkiye Türk topluluğunun izlemesini ön gördüğü İnkılaplarıdır: Bunlar, Atatürk'ün bir güdümlü kültür değişmesi stratejisinin bilimsel temeline ilişkin teorik kavramları, metodolojisini bilmeden, eşsiz dehası ve bilgi hazinesi ile sezdiği, değişmenin kültürel, sosyolojik ve psikolojik bilimsel bilgiyi simgeleyen, Türk topluluğunun davranışında yenileşmeyi sağlamakta kullandığı temellerdir.²

"Uygulamalı Davranış Bilimi" öncesi uygulanmış olan bu tür örneklerin dışında, modern antropolog (kültürel veya sosyal antropolog ve eski alışılmış adı ile etnolog) veya sosyolog, bir amaca yönelik programda, bilinçli olarak gerçek sağlıklı veri'leri, teorik kavramları ve kontrol ettiği araştırma tekniklerini kullanır. Özel bir projede antropolog, gönderilmiş olduğu toplumun ve kültürün temel karakterlerini analiz etmeğe çalışır; değişmeyi yapmakla yükümlü personelin güdülenmelerini ve değerlerini anlamaya çalışır; yine iki sistem arasındaki

1 a.g.e. s. 201. keşiş papaz ile eş anlamlıdır.

2 Nermîn, Erdentuğ, "Atatürk İnkılapları (Devrimleri)'nin Kültürel Antropoloji Açısından Analizi". 50. Yıl Konferansları, Yay. No. 207, Ankara, 1976, DTCF s. 91-97. *Passim*.

etkileşim kalıplarını öğrenmeye çalışır.¹ Antropolog beraberinde kendi tahlilleri için bir çerçeve sağkayan bir kuram bütünü getirir. Bu kuramı sahip olduğu veya sonradan kazandığı bilgiyi de kullanarak, özel bir program başarılı olduğu takdirde, tüm değişme derecesinin ne olabileceğini evvelden tahmin etmeğe girişir. Veyahutta tersine, bütün bir kültürde, özel bir proje başarılı olmadan evvel, ne gibi ve en küçük ölçüde değişmelerin meydana gelmesi gerektiğini tâyin etmeğe çalışır.

Antropolog,² değişmeye engel olan sosyal ve kültürel engelleri arar ve bunları tarafsızlaştırmak yollarını telkin eder; ve değişmede direkt çaba'larda hangi güdülenmelerin (motivations) ve diğer uyarıcı (stimulant) ların çoğunlukla başarılı olarak kullanılabilineceğini tâyin eder; ve bunları yaparken de alıcı topluluğun önerilen yenilikleri kabul veya red etmeye karar vermelerine yardım eder. Antropolog, yeniliği getiren grub üyelerinin (teknik uzmanların), grup eylemlerinin gereklerini anlamalarına; ve grubun örgütlenmesinin ve değerlerinin, yaptıkları iş ile ilgili bilimleri daha iyi anlamalarına yardım etmeyi umar.

Antropolog işini nasıl yapar? O, genelden özele doğru nasıl ilerler? O, Geniş çizgileriyle, kültürel veya sosyal bilgiyi somut terimlere nasıl çevirir ki bu terimler, uluslararası halk sağlığı veya toplum kalkınması programında kullanılabilsin?

Böyle durumlarda Antropoloji bilgisinin uygulanması konusunda kesin kaideler yoktur. Özel sorun'lar için ne gibi özel teori veya olgu'nun anlamlı olduğunu gösteren "kendi kendine yap" rehberi yoktur.³ Sezme (intuition), sorunları duyma becerisi ve girişim biçimi inceleme alanında başarı ile çalışacak "davranış bilimcisi" ne temel olan şeylerdir. Etkin uygulamacı olacak bir Antropolog, sosyal ve kültürel teori'de iyi bir temele sahip olmalıdır; o, gerçek ve temel bilgi grubuna hakim olmalıdır ve kendi alan çalışmasında olası en geniş uyarıcılar derecesine karşı duyarlı olmalıdır.

Bu noktalar zihinde tutularak, Antropolog'a herhangi bir kalkınma programında yardım eden üç önemli şey vardır:

1 Foster, a.g.e. S. 201.

2 Sosyal veya Kültürel Antropoloji kastedilmektedir.

3 Foster, a.g.e., S. 202.

- 1- Görüş veya felsefe,
- 2- Gerçek bilgi,
- 3- İşe uygun araştırma teknikleri.

Görüş şudur: Hiç bir kültür bütünü ile kötü veya bütünü ile iyi değildir. Temel olarak bütün kültürler makul ölçüde iyidirler; aksi halde insanlar yaşayamazlardı. Antropolog, öğrenim ile ve belki de mizacı ile şartlanmış ve bir toplumda "iyi"yi aramakta şartlanmıştır ki "iyilik" in tanımı da şudur: Bir toplumun, diğer toplumlarınkini yıkmadan kendi üyelerinin tümünün ihtiyaç ve umutlarını cevaplamak yeteneğidir. Antropolog, değişme uğruna değişmeyi doğal olarak kabul etmez O, gerçek ilerlemenin yapıldığına, bunun bir kültürde zaten mevcut olan iyi şeylerden yapıldığına ve bunlar üzerine kurulduğuna inanır. Yoksa, gerçek ilerlemenin Amerikan veya Alman yaşam biçimine yaklaşma olarak tanımlanmasına inanmaz.¹

Antropolog'un kalkınma programına getirdiği gerçek bilgi, hem hakkında ve özellikle değişme süreci hakkındaki genel kuramsal bilgi bütünüdür ki buna geniş karşılaştırmalı kültür ve ayrıca incelemenin yapıldığı alanın kültür kalıpları hakkında somut veri'ler de dahildir. Örneğin Türkiyede bir halk sağlığı veya toplum kalkınması programına katılan bir antropolog, her şeyden evvel bir genel antropolog'dur. (Veya Etnoloji'nin bu alanında yetişmiş bir bilim adamıdır). İlave olarak, bu bilgin veya üst düzeyde araştırmacı, Türk kültürü üzerinde yazılmış uzun bir monografi ve makaleler serisini okumuş olmalıdır; o, söz konusu inceleme alanının tarihi ve etnografyası hakkında bir ölçüde bilgili olmalıdır ve genel olarak bu bölgenin ayırddedici temel toplumsal ve kültürel karakterlerini anlamalıdır.²

Nitekim, güneydoğu Anadolu (Diyarbakır ve çevresinde) bir doktora tezi olarak yönettiğim sağlık hizmetlerinin -sosyalizasyon'un- ne ölçüde başarılı olduğu ve başarı derecesini engelleyen etmenlerin analizine ilişkin çalışmalarda aynen bu yol izlenmiştir.³

Bir proje bölgesinde önceden iyi bir temel antropolojik araştırma yapıldığı ölçüde, antropolog'da özellikleri o ölçüde hızla ortaya

1 a.g.e., s. 203

2 Foster, a.g.e. s. 204

3 Ahmet Gençler, *Diyarbakır ve Çevresinde Sosyalleştirilmiş Sağlık Hizmetlerini Etkileyen Toplumsal ve Kültürel Faktörler*, Diyarbakır, 1974, (basılmamış doktora tezi).

koymaya ve ilerlemeye yetenekli olur. Antropolog'un alan sorularına uyguladığı araştırma teknikleri, standart toplumbilim yöntemleridir: Bunlar, görüşme (mülakat), planlar, sayımlar ve soru sorma (anket) dir. Bir kültür incelemesinde bunlardan en önemli olanı, sosyolog'un "açık uçlu" dediği ve psikolog'un "derinlemesine" dediği "görüşme" dir. Bu yöntem yaygın olmaktan ziyade yoğun bir yöntemdir.¹ (George Foster). Bu sözünü ettiğimiz tekniklerden, on rehberden alınan ayrıntılı veri'ler -görüşme yolu ile-, 100 kişiden yüzeysel olarak alınan veri'lerden daha çok anlamlı cevaplardır. Ayrıca, bir sorunu etkileyen faktörler derecesi, önceden tam ölçüde tanımlanamaz. Anlamlı ve önemli olan şey, görüşmeğe, istekli olan rehber (kılavuz) bulunmaktadır; onlara nezaket göstererek, rehberlik etmelerinde, geniş ölçüde serbest hüküm vermelerini sağlamalıdır. Böylece, bu biçimde bir sorun'un derinlik derecesi araştırıldıktan sonra veri'yi anket (Questionnaire) aracılığı ile nicelik açısından incelemeğe girişmek yararlıdır.

Bu teknikler aracılığı ile antropolog, özel bir soruna veya duruma yaklaşım olarak iki şeyi yapmağa çalışır:

I- İlgili kültür öğelerinin -sosyal deyişle kurumların- (örneğin, sağlık programında hastalık ve sağlık kavramları ve hastalığın oynadığı rol veya roller nelerdir), tüm kültür kalıbına dokusuna olan ilgisini tâyin etmek,

II- Bir gelişme (kalkınma) programına katılan bütün insanlar arasında kişiler arası ilişki kalıplarını tâyin etmek: Bu, grubun sadece sosyal yapısı hakkında bilgiyi değil, aynı zamanda alıcı grup ile dışarıdan yenilikleri getirmeğe çalışan örgüt arasında gelişen yeni ilişkiler hakkında da bilgiye sahip olmak anlamını taşır.

Sonuç olarak, bir alanda antropolog temel kültür araştırmasını yaptıktan sonra aynı bilginin yapacağı ikinci tür araştırmanın orada inceleyeceği sorun veya sorunlar üzerinde derinliği, bu birinci araştırmaya bağlıdır. Bir kalkınma projesi yapılacaksa, evvela ilk bilgi-veri'ler- toplanmalıdır ki plan başarılı kurulabilsin. Örneğin, eğer antropolog bir sağlık projesi üzerinde çalışacaksa, onun evvela söz konusu

¹ Görüşme, temel bir yöntem içinde bir teknik türüdür ama metodoloji açısından "metod" olarak nitelendiriliyor (George Foster).

alanın sosyal yapısı, ekonomik kalıpları, değerler sistemi, halk sağlığı inanç ve pratikleri hakkında iyi bir bilgi sahibi olması gerekir: Böylece antropolog (eski eş anlamlı adı ile etnolog), öne sürülen bir projede belki önemli olabilecek bir özel konuya, örneğin, belirli bir modern sağlık program veya örgütünün başarı derecesi- kendini hemen yönlendirebilir.

Kısacası antropologlar kalkınma amaçlı programlarda etkin biçimde kullanılacaklarsa, programın uygulanacağı alan için temel antropolojik araştırmanın yapılması son derecede önemlidir.¹

KAYNAKÇALAR

Tugaç, Ahmet, *Sosyal Bilimler Araştırmalarının ve Bilgi Akımının Örgütlenmesi*. Ankara, 1977 DPT Sosyal Planlama Dairesi Yay. DPT 1581--SPD: 295. S. 3.

Olaf, Helmer, *Social Technologies*, Newyork, 1966.

Variş, Fatma, *A report on the State of Social Science in Turkey; Social Science Association Ankara*, 1973.

Erdentuğ, Nermin, "Modernleşme çabalarında dikkat edilmesi gereken temel hususlar," *Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik incelemeler*. Ankara, A.Ü. Basımevi, 1972. A.Ü. Eğ. Fak. Yay. no. 29, s. 82-84, passim

Foster, George, *Traditional Cultures; and the Import of Technological Change*, Newyork: Harper L. Row, 1962, S. 1.

Erdentuğ, Nermin, "Atatürk İnkılapları (Devriminin) Kültürel Antropoloji Açısından Analizi". 50. Yıl Konferansları, Ankara, 1976, DTCF. yay. no. 27 S. 91-97. passim

Gençler, Ahmet, *Diyarbakır ve Çevresinde Sosyalleştirilmiş Sağlık Hizmetlerini Etkileyen Toplumsal ve Kültürel Faktörler*. Diyarbakır, 1974 (Basılmamış doktora tezi).

¹ Foster, a.g.e. s. 220